

Učitelj med avtoriteto in demokratičnim idealom

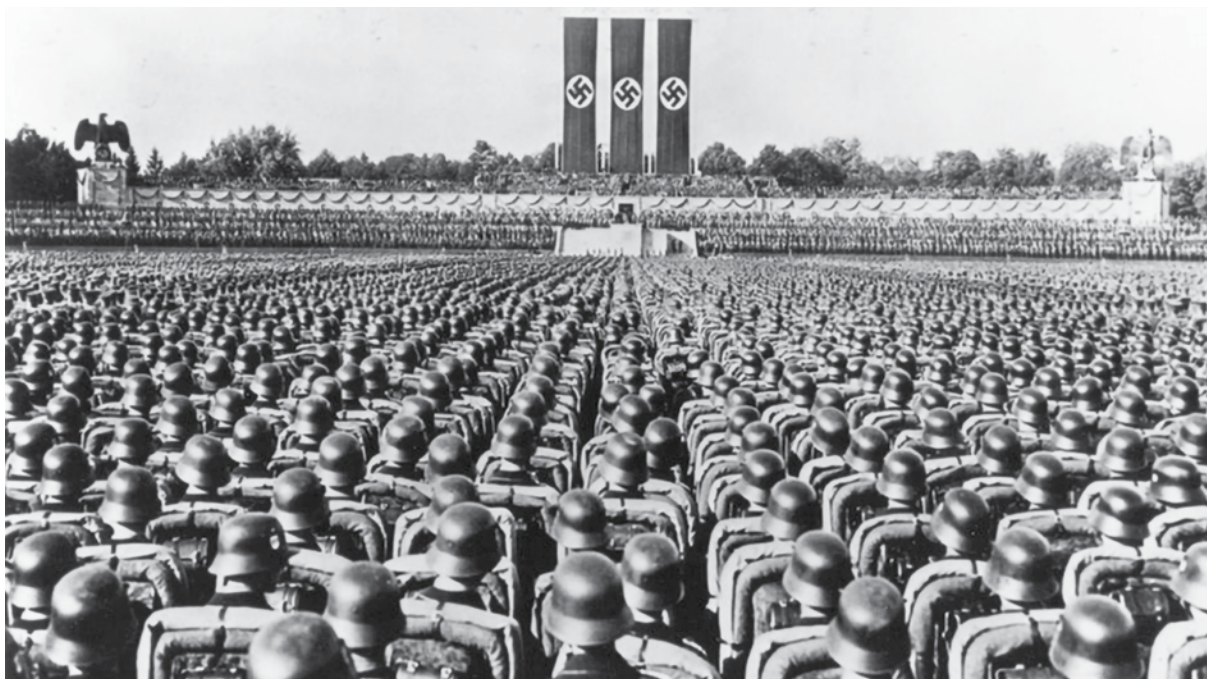
Alen Grbec, učitelj geografije in filozofije za otroke, OŠ Danile Kumar

Članek obravnava učiteljevo vlogo znotraj procesa oblikovanja (izobraževanja in vzgoje) bodočih generacij, ki bodo nekega dne znotraj demokratične družbe imele pravico odločanja o lastni ter kolektivni prihodnosti. Naloga šole ni nič manj, kot da vzgaja bodoče generacije, jih pripravlja na izzive, ki jih čakajo, ter spodbuja uporabo kritičnega mišljenja oz. odločanja, saj je to nujno potrebno za ohranjanje demokracije. V nasprotnem primeru, če so ljudje sebični in skrbijo samo za lastne interese, demokracija ne more uspeti. Prvi in nujni korak za učitelja v tem procesu pa je vzpostavitev avtoritete, kar ni najbolj demokratičen pristop, je pa nujno potreben. Proces še dodatno otežuje permisivno naravnana družba, ki preizkuša avtoriteto učiteljev, pri tem pa se ne zaveda, da ima to lahko pogubne posledice za celotno družbo.

Skupna vzgoja mladih in demokracija

Ljudje v izhodišču nismo razumna bitja, saj se dojenčki ne rodijo s prirojenim čutom etičnega razmišljanja in ravnanja, temveč z zmožnostjo, da se tega naučijo, ko se z njimi seznanijo. Zato je od mladih nemogoče že od samega začetka pričakovati, da bodo v vsakem položaju ravnali pravilno, usklajeno z zakoni, še posebej če se zavedamo dejstva, da so mladi možgani nemalokrat naklonjeni pretirava-

nju in iskanju mej, do kod toleranca odraslih sega. Tega se je zavedal tudi Aristotel, saj je izpostavil, da je potrebno »vzgojo in dolžnosti utrditi z zakoni«, kajti »kar bo komu prešlo v navado, mu ne bo več zoprno« (Aristotel 2022, 322). Namen zakonov je nič manj kot to, da določijo meje dovoljenega in s tem tudi napravijo svoje prebivalce in na splošno družbo boljšo, pošteno ter pravično. Tako zakonodaja kot vzgoja bosta najbolj učinkoviti, če bosta »skupna

Primer negativnega vidika demokracije so v 30-ih letih doživeli v Nemčiji, kjer se je na oblast s pomočjo manipulacij, nasilja in prevar, a tudi z veliko podporo ljudstva, prebila Nacional-socialistična stranka (NSDAP). Velik pomen so dajali tudi vzgoji t. i. Hitlerjeve mladine. Ko začne veljati, da je posameznik le sredstvo, ki služi višjim ciljem naroda, to neizogibno poganja za sabo večino tistih totalitarističnih značilnosti, ki vzbujajo strah v človeku.

vsem, in ne zasebna stvar« (Aristotel 2010, 662). Prvi stik z zakoni in skupno vzgojo dobimo znotraj vrtca in šole, zato ne gre podcenjevati funkcije teh institucij in pomena, ki ga ima javna šola kot privilegirano mesto formiranja nacije, razsvetljenih državljanov in izobražene javnosti.

Demokracija je oblika vladavine, ki sloni na odločitvah večine in daje ljudem občutek, da so državljani tisti, ki nadzirajo oblast in tako krojijo svojo usodo oziroma vsaj določajo smer, v katero naj bi šla njihova družba. Vendar pri tem ne gre za enotno idejo, temveč je to ».../ kompleksna celota s protislovno notranjo dinamiko, kjer spreminjajoči se odnosi med njenimi sestavnimi deli nimajo enopomenskih posledic« (Šimenc 2016, 83). To pomeni, da se znotraj demokratične družbe ljudje odločajo na temelju svojih prepričanj, ki si jih izoblikujejo skozi odraščanje, kar rezultira v tem, da imamo veliko različnih odtenkov političnih prepričanj, ki so si med seboj lahko podobna, lahko pa diametralno nasprotna. Iz tega izhaja težnja, da je ljudstvu, ki odloča o svoji usodi, treba privzgajati občutek za demokratične vrednote, jih poskušati naučiti razmišljati kritično in s svojo glavo, da bi se na ta način lažje izognili manipulacijam ter potencialnim nevarnostim, ki jih s seboj nosi »glas« oz. volja ljudstva, torej večine. Ključno vlogo pri vzgajanju in oblikovanju »volilnega telesa« ima (poleg družine) ravno šola.

Industrijska doba in tradicionalna pedagogika

Z vstopom v industrijsko dobo nastopijo v družbi spremembe, ki jih sproži naraščanje števila prebivalstva, posledično širjenje mest in mestnega načina življenja (urbanizacija), kar naposled vpliva tudi na spremembe v šolstvu. Z napredkom tovarniških zakonodaj in prepovedjo otroškega dela se za otroke uvede obvezno obiskovanje šole, leta 1891 pa je v Angliji izdan odlok o odpravi šolnine, kar sproži masifikacijo šolanja in dvig pismenosti. Z demokratizacijo družbe (razširitvijo volilnih pravic na delavce) oblastniki v družbi izgubijo večino pri odločanju, kar omejuje njihovo politično moč. Enakopravnost ne glede na premoženje pa je eden izmed temeljev demokracije, na kar je opozoril že Aristotel (2010, 532–533): »Pravičnost v demokraciji pomeni imeti enakost glede na številno in ne glede na zaslužnje /.../ zato v demokracijah prihaja do tega, da imajo nepremožneži več (političnih) pooblastil od premožnejšev, kajti tvorijo večino, mnenje večine pa je odločilno.«

Da bi premožnejši ohranili svoj vpliv, se vzpostavita dve mreži izobraževanja: na eni strani instrumentalne oblike vedenja, ki so bile namenjene delavskim otrokom, in na drugi strani idealistični racionalizem meščanskega akademizma, ki vsebuje širšo in bolj

razsvetljeno izobrazbo, s pomočjo katere ohranijo nekaj vpliva, ki so ga bili izgubili s politično spremembo. Za slednje je značilno, da »[v]edo stvari, ki jih vedo delavci, a hkrati neskončno bolj poznajo principe in podrobnosti teh stvari« (Donald 1992, 169), kar pripelje do suhoparnega in avtoritativnega predavanja teorije, kar danes pojmuje kot tradicionalna pedagogika. Tovrstni pedagogiki pogosto očitajo, da zgolj izobražuje in ne vzgaja, kajti primarni cilj je bil usmerjen k razvoju otrokovih intelektualnih sposobnosti, pri čemer je pogosto dušila posameznikovo ustvarjalnost in bila represivna, kar je v večini primerov učence odvrčalo od pouka.

Med tradicionalno in permisivno pedagogiko

Neprimerno količinsko povečanje šol ni prineslo kvalitativne spremembe posameznikov, kar pripelje do ugotovitve, da izkustvo nauči več kot knjige in da mora šola biti v stiku z življenjem. Posledica tega so reforme, ki se naslanjajo na: »institucionalno širjenje, pedagoško poglobljanje in stalno krepitev aktivnosti učencev« (Blais 2011, 61). Nekateri avtorji (Lasch 1992) to opisujejo s pojavom »nove nepismenosti«, ki apelira na upad intelektualnih sposobnosti kljub večji osnovni pismenosti, in počasi odpirajo vrata novemu pristopu k poučevanju, ki ga danes opredeljujemo kot permisivna pedagogika. Ta se povezuje z obratom usmerjenosti modernih družb in politik v prihodnost, ki so šoli kot instituciji naložile nalogo pripravljanja ljudi za kolektivno prihodnost. Tendencia tovrstnega pristopa se usmerja k učencu kot aktivnemu subjektu vzgojno-izobraževalnega procesa, ki vodi v bolj individualistični pristop, kar se v prekomerni meri lahko obrne proti človeku in nenazadnje človeštvu, saj dojema človeka osebno kot »človeški vir« in potrošnika, ki ga je treba zadovoljiti. Znanje pridobi ekonomsko vrednost, izobrazba pa postane tržno blago, ki dojema izobražene ljudi kot človeški kapital¹. Pri tem izraz vseživljenjsko izobraževanje dobiva nov pomen, saj se ga vse manj dojema kot pravico posameznika in vse bolj kot njegovo dolžnost, ki pogojuje njegovo učinkovitost in uspešnost v življenju.

Enciklopedično znanje, ki so ga pogostokrat očiteli tradicionalnemu pristopu izobraževanja, naj bi bilo stvar preteklosti, saj šola prenese težišče svojih zahtev z učiteljev² na učence in od pomnjenja snovi k razvijanju mišljenja. Tovrstno razumevanje znanja in učenja utegne biti kljub temu preveč poenostavljeno. Pomnjenja snovi ne gre kar tako ločevati od razvijanja (kritičnega) mišljenja in ustvarjalnosti, kakor tudi zahteve po posplošitvi teorije ni mogoče tako enoznačno ločiti od zahteve po posplošenem znanju ali pa nenazadnje po prenašanju težišča zahtev z učitelja na učence. Ne gre pozabiti, da kritičnost in ustvarjalnost brez znanja nista mogoči in da je

¹ Človeški kapital (kakor je opredeljen v dokumentu OECD) je v posameznikih utelešena »zaloga znanj, kvalifikacij, kompetenc in individualnih značilnosti, ki olajšujejo ustvarjanje osebne, družbene in ekonomske blaginje.« (Kodelja 2005, 325)

² Samostalniki učitelji se v celotnem besedilu nanašajo tako na učitelje kot na učiteljice.

Pri tradicionalni vzgoji je bil cilj poučevanja asimilacija učencev v mrežo tradicionalno sprejetih načinov bivanja in mišljenja ter prenašanje vnaprej predpisanega znanja, ki so ga učitelji(ce) na avtoritativen način posredovali učencem.

učenje namenjeno temu, da se poraja interes. V sestavku o ustvarjalnem otroku je Levi-Strauss pisal: »Vselej ustvarjamo le na podlagi nečesa, kar potem takem moramo temeljito poznati, pa čeprav zato, da mu lahko nasprotujemo ali ga presežemo« (Šebart 2002, 36).

Permisivna družba in posledice

Na prehodu iz 30. v 40. leta prejšnjega stoletja stopi v ospredje nova metoda vzgoje otrok kot posledica progresivne vzgoje in vulgariziranih (napačno razumljenih) verzij Freudove³ teorije, ki je spodbujala permisivnosti, kjer mora biti vse po »meri otrokovih potreb« in kjer »mora otrok v vsakem trenutku svojega življenja občutiti, da je zaželen« (Lasch 1992, 191). Po drugi strani je tovrstna vzgoja postavila pod vprašaj vpliv avtoritete in tradicije, ki je starše pripeljala »v demoralizirajočo zmedenost in tako pogubno učinkovala na otroke« (Lasch 1992, 193). Vdor industrije, množičnih medijev in instanc socializiranega starševstva v družino je neopazno spremenil kvaliteto zveze med starši in otroki. To je uničilo zaupanje staršev v zmožnost izpopolnjevanja najosnovnejših funkcij vzgajanja in ustvarilo (nedosegljivi) »ideal popolnega starševstva« (Lasch 1992, 198). To še posebej velja za matere, na katere je prenesena vzgoja otrok in ki v želji po uresničevanju ideala dušijo otroka s preveliko skrbjo. »Abstraktno prepričana, da njen otrok zasluži vse najboljše, ureja vsako podrobnost njegovega življenja«, kar naposled »spodkopava njegovo iniciativo in uniči sposobnost za samopomoč. Otroka prepušča občutku, da nima lastne pameti« (Lasch 1992, 202).

Starši ugotovijo, da lažje izgledajo spore, če se poslužujejo podkupovanja, in si tako prihranijo soočanje s čustvenim vznemirjanjem. Na ta način slabijo otrokovo lastno pobudo in mu onemogočajo razvoj samobvladovanja ali samodiscipline; po drugi strani v mlade vcepljajo karakterne poteze, ki jih zahteva »korumpirana, permisivna, hedonistična kultura« (Lasch 1992, 207). Iz vsega skupaj se razvije narciso-idno egoistično bitje, ki posnema iste vzorce, kot jih je bil deležen kot otrok. Neizogibno je, da zaton avtoritete v družini vpliva tudi na razumevanje avtoritete na drugih področjih, kar postaja družbeni problem.

Avtoriteta pod vprašajem

Eden izmed najbolj očitnih simptomov krize (avtoritete), ki kažejo na njeno globino in resnost, je, da se je razširila na področja, kot sta nega in vzgoja otrok, kjer »se je avtoriteto v najširšem smislu vedno sprejemalo kot naravno nujnost, ki jo očitno zahtevajo tako naravne potrebe in otrokova nemoč kot tudi politična nujnost, torej nadaljevanje obstoječe civilizacije, ki jo je mogoče zagotoviti le, če tistim, ki so po rojstvu v njej prišli, ponudimo vodstvo po že vzpostavljenem svetu, v katerega so rojeni kot tujci« (Arendt v Dolar 2021, 33). Tako kot se državljani podreajo odločitvam zakonodajalcev in avtoriteti svojih nadrejenih, se morajo otroci staršem (skrbnikom) doma in učiteljem (vzgojiteljem) v šoli. Le na ta način so lahko deležni vzgoje, ki jim je namenjena in ki služi procesu socializacije. Na težavo pa naletimo, ko v tem odnosu izgine strahospoštovanje, saj se iz odsotnosti strahu in spoštovanja rodi nesramnost, ki izvira iz nekakšne svobode, ki spodjeda avtoriteto. Več kot je svobode, bolj ohlapna je avtoriteta. To pomeni,

³ Freudova pedagoška kritika vzgoje zagovarja potrebo po previdnosti pri postavljanju prepovedi otrokom, saj z zatiranjem lahko pride do tlačenja nagonov, kar lahko rezultira kot nevarnost nevrotičnega obolenja. Površno razumevanje te kritike sproža permisivnost, v resnici pa Freud nakaže, da »mora vzgoja narediti svojo pot med Scilo nevmešavanja in Karibdo odrekanja /.../.« Le na ta način se bo otrok naučil obvladovati svoje nagone, nikakor pa ne s tem, da se mu vse dovoli, kar Freud poudari: »Nemogoče mu je dati svobodo, v kateri bi lahko neomajano sporočal vse svoje impulze« (Lasch 1992, 191).

da si otrok umišlja, da je že kar njegovo mnenje dovolj in da ne potrebuje dodatnega merila, s tem pa začne groziti »vsesplošna katastrofa, nespoštovanje osnovnih družbenih norm, nazadnje razpad družbe« (Dolar 2021, 23).

»Avtoriteta pravega učitelja – vzgojitelja bi bila nazadnje v tem, da učencu omogoči avtonomijo, torej stanje, ko učiteljeve avtoritete ne bo več potreboval in bo lahko neodvisno uporabljal lastno glavo.« (Dolar 2021, 34) To pomeni, da učiteljeva vloga ni prilaganje otroka družbi, ampak izobraževanje otrok tako, da bodo sami sposobni oblikovati družbo na način, ki bo ustrezala potrebam posameznika. Skratka cilj je, da vzgaja odzivne in odgovorne učence. Pri tem učitelj lahko uporablja sokratska⁴ vprašanja, iz katerih se postopoma razvijejo novi pristopi, metode in umetnosti spodbujanja mišljenja, ki prav tako pripomorejo k širini uma in pripravljenosti na raziskovanje prek tega, kar veš. Cilj takšnega filozofskega pristopa je oblikovanje intelektualne avtonomije posameznika, kar vsekakor ni zanemarljivo znotraj vzgoje prihodnjih državljanov demokracije. Ti potrebujejo predvsem kritično mišljenje, saj demokracija kot taka potrebuje državljane, ki so se sposobni dobro odločati.

V primeru dobrih praks (»dobre« avtoritete⁵) znotraj šolskega prostora in družine se ta odraža v poznejših odraslih letih. Šola ima možnost, da ponudi zgled, kaj avtoriteta pomeni, vendar ne zadostuje le, da so mladi deležni pravilne vzgoje v mladih letih, ampak morajo to, »kar so se v mladosti naučili, izvajati tudi pozneje, ko odrastejo, za to pa so spet potrebni zakoni, skratka, naša skrb se mora raztezati skozi vse življenje« (Aristotel 2011, 322).

Vrnitev k avtoriteti vednosti in uma

Kaj je torej ideal današnje (demokratske) vzgoje, ki ga učitelj lahko ponudi svojim učencem? Po eni strani bi ideal bil že to, da učenec v učitelju vidi pravičnega, razumevaločega in hkrati človeško zmotljivega posameznika, po katerem se bo lahko zgledoval, kajti ravno za otroke je značilno, da posnemajo okolje okrog sebe in se nato po takšnih vzorcih tudi sami vedejo. Zato mora biti učitelj vzor ne samo v besedi, temveč tudi v svojih dejanjih. Pravičnost, spoštljivost in odgovornost mora kazati s svojimi dejanji in nič manj ne sme pričakovati od svojih učencev, saj lahko vrline⁶ ohranimo le z njihovim prakticiranjem. Več kot neko stvar vadimo, boljši v njej postanemo, tako je tudi z vrlinami: iz podobnih dejanj rastejo tudi podobne nрави. Dejanjem je treba dati pravi smisel, kajti razlikam v dejanjih sledijo tudi različne nрави. Zato ni majhna stvar, če »se kdo že od malih nog navadi delati tako ali drugače – nasprotno, to je zelo važno, bolj

kot vse drugo«, kajti »če to ne bi bilo tako, tudi ne bi bilo treba učiteljev, saj bi bili vsi že po rojstvu ali strokovnjaki ali nevedneži« (Aristotel 2021, 76–77). Vrlin ni dovolj le poučevati, saj se jih ne da zgolj naučiti. Treba jih je vaditi, utelešati in živeti.

Učitelji se morajo zavedati pomembne vloge, ki jo imajo znotraj procesa oblikovanja in spreminjanja družbe, posledično morajo biti prilagodljivi in ohranjati zdrav razum ter srednjo mero, ki jo danes v mnogoterih pogledih pogrešamo. Na teh temeljih bi morali tudi graditi svojo avtoriteto, delček katere so izgubili znotraj permisivne usmerjene družbe. Morebiti se je potrebno za ta namen vrniti še pred čas permisivne družbe, in sicer v čas razsvetljenstva, natančneje k vprašanju »Kaj je razsvetljenje?«, ki ga leta 1784 postavi revija *Berlinische Monatsschrift*. Na kar Immanuel Kant v svojem odgovoru izpostavi geslo »Drzni si vedeti!« (lat. *Sapere aude*). S tem na prestol dvigne avtoriteto vednosti in uma ter z njo osvobodi človeka vseh drugih avtoritet. Vendar se mora človek za osvoboditev od drugih avtoritet najprej pokoravati in biti poslušen zunanji avtoriteti, da bo potem lahko svobodno uporabljal um (Dolar 2021). In kdo, če ne učitelji, bi se morali vrniti nazaj k temu najbolj osnovnemu življenjskemu in pedagoškemu idealu, ki je človeku sploh omogočil napredek, ki smo mu priča danes? Saj ravno s pokoravanjem učiteljevi avtoriteti lahko oseba pride do najvišje avtoritete – avtoritete uma in vednosti, ki omogoča, da človek postane avtonomno bitje, ki se bo znalo odločati glede na potrebe, ki jih ima in jih bo imel v življenju. Učitelji so tisti, ki imajo možnost, da osvetlujejo pot prihodnjim generacijam, ki bodo krojile ta svet. Kakšna bo podoba tega sveta, je nemara odvisno od tega, kakšne izobrazbe in vzgoje bodo deležni prihodnji polnopravni državljani v svojih mladih letih. Drzniti si vedeti in biti pogumen je vodilo, ki ga morajo učitelji utelešati ter širiti naprej. Za boljšo in svetlejšo prihodnost.

Literatura

- Aristotel (2010): *Politika*. Ljubljana: GV Založba.
Aristotel (2022): *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
Blais, M. C. (2011): *Znanje brez smisla*. V: Marjan Šimenc (ur.) *O pogojih vzgoje*, str. 55–77. Ljubljana: Krtina.
Dolar, M. (2021): *Od kod prihaja oblast?* Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
Donald, J. (1992): Znanilci prihodnosti: šolanje, podvrženje in subjektivizacija. V: Bahovec D., Eva (ur.): *Vzgoja med gospodstvom in analizo*, str. 141–181. Ljubljana: Krt.
Kodelja, Z. (2005): Lavalova kritika neoliberalne doktrine izobraževanja, V M. Šimenc (ur.): *Šola ni podjetje: neoliberalni napad na javno šolstvo*, str. 313–336. Ljubljana: Krtina.
Lasch, C. (1992): Socializacija reprodukcija in zlom avtoritete. Bahovec D., Eva (ur.): *Vzgoja med gospodstvom in analizo*, str. 182–209. Ljubljana: Krt.
Šebart, M. (2002): Opozicija med tradicionalno in permisivno šolo. V: *Samopodoba šole; Konceptualizacija devetletke*, str. 35–59. Ljubljana: Bori.
Šimenc, M. (2016): *Nove prakse filozofije*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani.

⁴ Sokrat kot vrhunski učitelj izvajalja produktivnega dialoga – dialoga kot najosnovnejše tehnike filozofske prakse, ki je nepogrešljiva tudi znotraj pedagoške filozofije ter znotraj učiteljskega poklica, saj je dialoškost nenazadnje osnova človekove razsežnosti. Sokratovo življenjsko vodilo izvira iz intelektualne ponižnosti oz. priznavanja lastne nevednosti, kar pomeni, da je cilj življenja nenehno učenje in raziskovanje.

⁵ V teoriji je zelo težko določiti mejo med dobro in slabo avtoriteto. Ohraniti dobro plat in se znebiti slabe je nemara vselej vprašljiva strategija, saj zlahka spregledamo, kako ena plat pogojuje drugo. »Dobra« avtoriteta nemalokrat spominja na »kavo brez kofeina«, »pivo brez alkohola« ipd. (Dolar 2021, 24)

⁶ Vrlina (gr. arete): »Zadržanje (ali sposobnost) odločanja, ki se ravna po sredini glede na nas, sredini, ki jo opredeljuje zdrav razum, ki jo določimo tako, kot bi jo določil pameten človek (pametnost = razumska vrlina, ki nam omogoča pravilne odločitve v raznih življenjskih situacijah)« (Aristotel 2021, 390) Pri tem je pomembno pripomniti, da ima vsak človek lastno subjektivno srednjo mero, kar je pametno upoštevati, saj smo si ljudje različni.